

Miklya Zsolt

BENNE LENNI. A JÁTÉK (GYERMEKI) LÉTMÓDJÁRÓL

„A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni, / akarsz-e mindig, mindig játszani” – teszi fel a kérdést valaki Kosztolányi Dezső *Akarsz-e játszani* című versében. S miután megszólít, és *színelve* párbeszédbe von, *nagykomolyan* sorolja játék helyzetként mindazt, *mi élet*, egészen a lenni vagy nem lenni drámai kérdéséig: „Akarsz-e élni, élni mindörökkön, / játékban élni, mely valóra vált? / Virágok közt feküdni lenn a földön, / s akarsz, akarsz-e játszani halált?”

Ha leszámítjuk a kissé emelkedett hangú, teagözös nagymonológ szecessziós fodrait és íveit, akkor is ottmarad a létfolyamat váza, és ottmarad a játék mint létforma, sőt mint a lét maga. Ottmarad a valaki, aki annyira játészó, hogy a játék maga.

„A játék igazi szubjektuma [...] nem a játékos, hanem a játék. A játék az, ami a játékost hatalmába kényszeríti, ami behálózza a játékba, ami őt játékban tartja.”¹ Hans-Georg Gadamer ontológiai megközelítése érvényes a Kosztolányi-vers alanyára is: a kérdező és a játészó, a mindenkor i játékos a *játszás*-ban van, benne feloldódva, vele egylényegűvé válva maga is játékká, *játszottsággá* válik. A „gyerekszívvvel fontosnak látszani” ezért olyan fontos. A *gyerekszív* a teljes, a totális önátadás egzisztenciális alaphelyzete: játéka „megmutatás, amelyben a játészó gyermek feloldódik”, „megmutatkozás akar ez lenni úgy, hogy csak a megmutatott van ott. [...] Amit ábrázol, annak lennie kell...”²

„Minden vitatkozás helyett nézzünk meg egy játészó gyereket. Mennyi komolyság, öntudat van a mozdulataiban, milyen sok önérzet egész viselkedésében. Arcáról leolvashatjuk, hogy ő tulajdonképpen nem is játészik, hanem egy nagyon is komoly kötelességet teljesít, élni

¹ GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, Ford. BONYHAI Gábor, Budapest, Osiris, 2003, 138.

² Uo., 140, 146.

tanul” – írja Kosztolányi a gyerekek játékaról.³ Máshol részletesen leírja a megfigyelését, milyen komolysággal építették fel a tengerparton a homokvárukat, „melyet nem szeszély irányított, hanem öntudatos, mérnöki terv. Aki valamirevaló fiú volt, az részt vett az építésben”. „Nem közönséges vár volt ez. Falai több mint egy méter magasra szöktek. Hosszú, boltíves folyosók futottak rajta végig, akár az ókori császárpalotákon, lenn pincék sötétedtek, fönntorony kevélykedett, melyre zászlót tűztek. Árokkal vették körül. Abba bevezették a tengert.” Amíg készült a vár, a gyerekek őrszolgálatot szerveztek, nehogy valaki véletlenül belegázoljon az építménybe. Mikor elkészültek, ünnepeltek. Egy délután aztán fölkerekedtek, két csapatra szakadva homokkupacokat gyúrtak, és löni kezdték a várat, amit egy hétig építettek. „Majd visongó lármával, indián ordítással vetették magukat a romokra, s lábbal tiporták, kézzel döntötték össze, ami még megmaradt. Pár pillanat alatt a homokvárat a földdel egyenlővé tették. [...] Ismét boldogok voltak.”⁴

Mintha élet és halál, építés és rombolás, keletkezés és elmúlás misztériuma mutatkozna meg itt a játékban, ez lenne az életre készülés maga. A misztériumjáték felülírja a játék pusztá tanulásjellegét, nem célképzetet feltételez, hanem ünnepet, ünnepi liturgiát. A boldogság forrását. Hiszen az ünnep időtapasztalata a megtartás, a jelenlét, sőt a jelenlétben való részvétel.⁵ Erőltetés nélkül idézhetjük a Prédikátort: „Megvan az ideje a rombolásnak, és megvan az ideje az építésnek. Megvan az ideje a sírásnak, és megvan az ideje a nevetésnek. [...] Megvan az ideje a megőrzésnek, és megvan az ideje az eldobásnak.” (Préd 3,3–4.6)

Maga a homokvár, a homokra homokból építés is ezt a pólusok között ingázó periodicitást mutatja be: a létfolyamat változandó, mulandó, építés–rombolás, épülés–lebomlás nyilvánul meg benne, hiszen a játszó, az építő tudatos rombolás nélkül is rövidesen megtapasztalja, hogy jön egy erős hullám, vagy csak egyszerűen kiszárad, elporlik a homok. Pedig milyen gondosan, milyen belefeledkezéssel épült. Tolnai Ottó vajdasági költő, Kosztolányi „földije” és jó ismerője maga is komoly homokvár-építő volt gyerekkorában:

„Megszállottan építettem a homokvárakat, csöpögtettük, mi úgy mondtuk, a tenyerünkbe vettünk egy marék homokot, vízbe mártottuk, a hüvelykujjunkon vezettük le a folyékony, nedves, csöpögő homokot, és aki a legjobban tudta rezegetni az ujját, és a legkisebb csöppeket tudta szórni, annak lett a legszebb vára. Nekem könnyű volt virtuózzá lennem, hiszen egész lényem rezegett [...] Persze, fontos volt megalapozni a falakat, tornyokat is, mert ha túlcspikézted, hamarabb összedőlt, mert amikor kezdett

³ KOSZTOLÁNYI Dezső: A játékról, in RÉZ Pál (szerk.): *Álom és ólom*, mek.oszk.hu, URL: <https://mek.oszk.hu/06300/06360/06360.htm#10> Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Homokvár*, In Uő.: *Próza*, Budapest, Fekete Sas, 1999, 187–188.

⁵ „Az ünnep csak akkor van, ha megünneplik. [...] azért ünneplik meg, mert itt van. Hasonlóképp volt érvényes a színjátékra is [...] a néző léte az, amit a »nálalét« [Dabeisein] határoz meg. A nálalét több, mint a pusztá együttes jelenlét valami mással, ami szintén ott van. A nálalét részvételt jelent.” GADAMER: i. m., 155.

száradni, akkor pillanatok alatt szétporladt, vagy ha háborúzás volt, akkor könnyebben szétverték.”⁶

Tolnai a gyerekkori történehez hozzáteszi, hogy fél évszázaddal később olyan házba került, amelyet Homokvárnak hívnak. „Az a különös dolog történt velem, lévén abszolút médium, hogy végül beköltöztem abba a homokvárba, amit gyerekkoromban annyira föl akartam építeni. [...] Milyen furcsa beköltözni, élni egy metaforában, saját metaforádban.”⁷ A játék mint „metafora” a „médium” által megmutatkozik, valós létformát ölt, immár tartósabb, mégis a léthatáron álló, egykor majd elporló alakzattá válik. Ez már a felnőtt, az alkotó művész játéka, aminek lényege a „megmutatásban” van, „képződménnyé” szilárdul, a „néző”,⁸ a befogadó számára szóló jelkomplexummá, de mindvégig megőrzi törekenységét és mulandóságát, porló létvalóságát. „A halandót visszatérít a porba” – mondja a zsolttáros, az emberélet nagyobbak tűnő periódusára mutatva, ami mégis egylényegű a növekvő fű periódusával: „reggel virágzik és növekszik, estére megfonnyad és elszárad”. (Zsolt 90,3.6)

Élet és halál határhelyzetét megmutató gyermeki misztériumjátékot ír le Nagy Kata is *Melyik isten* című versében: „A koszorúkat réti virágokból fonták a gyerekek, akik ma / délután eljásztották a halált. / Egy dinnyét dobtak le az ötödikről, és melléje feküdt a legkisebbik lány. / Színes krétával rajzolták magukat körbe, / és még ugróiskolát, a feltámadás térképeként.”⁹ A leírás önmagáért beszél, ahogy maga a játékfolyamat is. A játék célja az „önmegmutatás”, ami a kultikus játékban a szemlélőként résztvevő nézőnek mutat meg valamit, bevonva őt így a játékba. A gyerek számára azonban a kultikus jelleg a pusztán megmutatásban van, nincsenek nézők, vagy ha vannak is, csupán önkéntelenül, a műsor nem nekik szól. „A gyerekek a maguk számára játszanak, akkor is, ha bemutatnak.”¹⁰ A „játék önmagáért való” – mondja a pszichológus is. A kisgyerek funkcióörömmel játszik, az „én csinálom” örömeivel, ami egy napról napra megújuló feszültségforrásnak, az érésnek köszönhető, s amelynek egyik megnyilvánulási formája a szabályos ismétlődés, ritmikus jelleg.¹¹ Ám mindez az öncélú játékban is túlmutat önmagán. A gyerek játékában is szüntelen felfedezhetjük ezt a többet, amint az előbb idézett vers szemlélője teszi.

„Ahol játék van, ott mindig a több van jelen” – írja Hamvas Béla fiktív játékrecenziójában¹² – „több, mint amennyinek lenni kell ahhoz, hogy az ember pusztán csak legyen. [...] Aki játszik, az tékozol, fölöslegét ragyogtatja és szétszórja. [...]

⁶ TOLNAI OTTÓ – PARTI NAGY LAJOS: *Költő disznósírból, Egy rádióinterjú regénye*, Pozsony, Kalligram, 2004, 29.; Digitális Irodalmi Akadémia, Budapest, PIM, 2011, URL: https://reader.dia.hu/document/Tolnai_Otto-Kolto_disznosirbol-819 Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.

⁷ Uo., 29.

⁸ GADAMER: i. m., 140–143.

⁹ NAGY KATA: *Inkognitóablak*, Budapest, PRAE.HU Kft., 2016.

¹⁰ GADAMER: i. m., 140.

¹¹ MÉREI FERENC – V. BINÉT ÁGNES: *Gyermeklélektan*, Budapest, Medicina Rt., 1998¹⁰, 123–126.

¹² HAMVAS BÉLA: *Imaginárius könyvek*, in *Uő.: A babérligetkönyv, Esszék (1930–1945)*, Budapest, Medio Kiadó, 2015, 159–163.

A játék a meztelenül tiszta élet, semmi más. [...] A játékban az élet önmagával játszik.” A „több” ezek szerint a létfolyamat maga, a létezésben való részvétel, részesedés. Az ismétlés által a lét teljes periódusát idézi meg, amikor a gyerek eljátssza az életet és a halált. Nem a meghalásra „készül fel”, nem pedagógiai célképzettel értelmezhető csupán a játéktevékenysége, funkcióörömmek sem lehet igazán nevezni a meghalást. Csak a lét nagy periódusában való részvétel szakrális öröme adhat kielégítő magyarázatot a gyerekek halált megidéző játékára.

A közismert gyerekmondóka is horrorfilmbe illő jelenetet idéz, és tiltakozást vált ki az állatbántalmazást kiáltó felnőtt kortársakból: „Katalinka, szállj el, / Jönnek a törökök. / Sós kútba vetnek, / Onnan is kivesznek; / Kerék alá tesznek, / Onnan is kivesznek. / Ihol jönnek a törökök, / Mindjárt agyon lönek.” Kiss Áron játékgyűjteményében jelent meg először a mondóka, némileg eltérő szövegváltozattal.¹³ Ám ami ennél is érdekesebb, hogy további változatokat közöl a „Katicza-bogár” témára, amelyekkel összevetve még egyértelműbb a létezés misztériumába való beavatójáték-jelleg a katicabogár „médián” keresztül. Az egyik változat „törökdúlás” helyett így folytatódik: „Malom alá tesznek, / Onnan is kivesznek; / Tüzes pizskafával / Kemenczébe tesznek, / Onnan is kivesznek. / A katlanba tesznek.”

Beteszlek-kiveszlek, beteszlek-kiveszlek, beteszlek-kiveszlek – szól a mondóka-üzenet. A létfolyamat mintegy természeti folyamatként mutatkozik meg, ami ezáltal független a folyamatot elszenvedő Katicától. S ez a független, ez a „szabad” maga a játék. Ahogy „szoktunk beszélni a fény játékaról, a hullámok játékaról, a gépalkatrész játékaról a csapágyban, a testrészek összjátékaról, az erők játékaról, a szúnyogok játékaról, sőt szójátékról”,¹⁴ úgy ez „az örömmel átítatott fölösleg, ez a túláradó több: szabad”.¹⁵

Szintén Kosztolányi megfigyelése, amely a szubjektumok világától a természet túláradó fölöslegéig vezet, a *Legyek körhintája*:

„Nyári reggeleken – megfigyeltem: mindig pont fél tízkor – bronzsillárom alatt tíz-tizenkét légy jelenik meg, s a csillár talpától két arasznyira – ki följebb, ki lejjebb – röpdösni kezd, a fönti körrel összevágó szabályos pályán, egymás után, egyenlő térközökben, pontosan és rendszeresen, mintha valamennyien láthatatlanul, vékony cérnaszálon ringának. Ez a legyek körhintája. Találgatom, hogy mi ennek az értelme? Minthogy semmiféle kézenfogható okot nem fedezhetek föl, mely őket erre bírja, és meggyőződtem, hogy ekkor nem vadásznak élelemre, azt kell hinnem, hogy a létharc fegyverszünetében magáért a játékért játszanak, reggeli testgyakorlatukat végzik, örülnek az életnek.”¹⁶

¹³ A köztudatba átment „Katalinka, szállj el” kezdősor helyett eredetileg ez jelent meg: „Katalina, Katalina, / Szállj el, szállj el”. Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891, 12. (Reprint kiadás: Budapest, Holnap Kiadó, 2000, URL: <http://mek.oszk.hu/10800/10818/10818.pdf> Utolsó letöltés: 2020. 06. 24.)

¹⁴ GADAMER: i. m., 135.

¹⁵ HAMVAS: i. m., 161.

¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső: *Legyek körhintája*, in Uó.: *Próza*, 100.

„Ez az isteni: a szabad, a játék” – jegyzi meg Hamvas Béla játékról szóló gondolatmenete végén. – „Isten játszik velünk, és milyen jó, hogy így van.”¹⁷ Milyen jó, hogy kezdettől fogva így van. Hogy a „jó” maga ennek a játéknak a következménye. A Genézis teremtéstörténete közli, hogy minden, amit Isten alkotott, jó, sőt, igen jó (1Móz 1,31). Talán épp azért, mert jó kedvében csinálta. Mert játszva teremtett. Ahogy a zsoltáros írja: „Milyen nagy alkotásaidnak száma, Uram! Valamennyit bölcsen alkottad, tele van a föld teremtményeiddel. Ott van a nagy és széles tenger! Számatalan lény nyüzsög benne: kisebb és nagyobb állatok. Ott járnak a hajók, és a Leviatán [cethal], amelyet azért formáltál, hogy játszadozzál vele.” (Zsolt 104,24–26). Vagy ahogy a Példabeszédek könyvében olvassuk a megszemélyesített bölcsességről:

„Az Úr útjának kezdetén alkotott engem, művei előtt réges-régen. Az ősidőkben formált engem, kezdetben, mielőtt a föld létrejött. [...] Ott voltam, amikor megszilárdította az eget, amikor kimérte a látóhatárt a mélység fölött. Amikor megerősítette odafönt a fellegeket, amikor felbuzogtak a mélység forrásai, amikor határt szabott a tengernek, hogy a víz át ne léphesse partját, amikor kimérte a föld alapjait, én már mellette voltam mint kedvence, és gyönyörűsége voltam mindennap, színe előtt játszadozva mindenkor. Ját-szadoztam földje kerekiségén, és gyönyörködtem az embereken.” (Péld 8,22–23.27–31)

Hogy ez a gyönyörködés a bűn által torzult és elromlott, más lapra tartozik. Ami a játék lényegén, eredetiségén nem változtat. Talán épp ezért tudunk gyönyörködni még mindig a hullámok, halak és legyek vagy a gyerekek játékában. Mert ezt a tőlünk független, szabad játékmozgást csodáljuk.

Térjünk vissza egy merülésnyire a Tiszához, ahogy a „rezge lény”, a gyerek Tolnai Ottó úszik a Tiszában, a tiszavirágzásban:

„Úszni a virágzásban. Ez az én költészetem. [...]

A virágzást mindig a cseresznyevirágzáshoz, a japánokhoz kötöttem, valami olyan látvány, de ebben benne lenni egészen különleges élmény. Egy gyöngye fájú, sovány, nyúzott gyerek, aki a Tisza közepén ereszkedik le, és egyszer csak szinte robbanás-ként belekerül ebbe a szíromviharba, gyönyörű tüneménybe. Ezek a sárból kikecmergő virágállatkák, ahogy föl-jönnek és gyönyörűen repülnek, megtermékenyülnek, kibújnak a bőrük-ből és lepetéznék. De ránk szállnak, a fejünkre, az arcunkra, vállunkra telepednek, az ő vacogásuk, didergésük, rezgésük az az alap, az a ritmus, ami engem meghatározott, ha valaki valamit ki akar hallani verseimből, ne iskolás sémákat kutasson, a tiszavirágot tanulmányozza, mérje inkább. A vers ritmusáról értekező poétikák is figyelembe vehetnék ezt... Ebben benne van az, amit kishalál-nak is nevezhetnék, ez az egyetlen dolog, ahol a születés és a halál egyetlen pontban történik. Rajtad történik, a válladon, az arcodon, és szinte viráglénynek tudom magam vagy tudnám magam, ha ez nem hangzana túl szépen. E pont élet-halál robbanásának intenzitása szinte az atombombát idézi, ellenpontoszza pontosabban, egy pozitív atomrobbanás...”¹⁸

¹⁷ HAMVAS: i. m., 163.

¹⁸ TOLNAI: i. m., 29–30.

Benne lenni a virágzásban – élet–halál misztériumában. A „jelenlét” fogalmát (puszta együttlét azonos helyen) Gadamer továbbviszi, és a „nálalét” („dolognál-lét”) fogalmává bővíti: „A nálalét részvételt jelent.”¹⁹ A néző – akár a színjátékban, akár a kultikus drámában – önfeledten átadja magát a látványnak, ami magával ragadja, „teljesen belefeledkezik, és nem tud elszakadni tőle.”²⁰ Ám ő elsősorban a felnőtt befogadóval foglalkozik, akinek azért mindeközben „distanciát kell tartania”.²¹ A gyerekekkel kapcsolatban csupán megjegyzi, hogy ők a maguk számára játszanak, és feloldódnak abban, amit bemutatnak. Az ő „nálalétük” tehát szimbiotikus, egyfajta „bennelét”, teljes belefeledkezés, distancia nélkül. A „bennelét” az, ami a gyerek játékát – létformáját – véleményem szerint a felnőtt játékától megkülönbözteti, amit a felnőtt legfeljebb kegyelmi állapotban élhet át, „gyermeki” lelkülettel. Talán erre (is) gondol Jézus, amikor azt mondja tanítványainak: „ha meg nem tértek, és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába.” (Mt 18,3)

A művész, aki a játékot képződménnyé változtatja át, átélhet valamit ebből a gyermekiből, a „bennelét” misztériumából. Nincs más dolga, mint hogy élet–halál misztériumába a látványon, rezonancián, együttrezgésen keresztül belefeledkezzen. A szép intenzitása innen fakad, ami előtt Weöres Sándor is lenyűgözve áll:

„Figyeld a tünemények szakadatlan áramlását: mind más és mindig más és mégis mindig azonos. Figyeld tested fájásait: a tompán húzódo sajtástól az élesen villámló fájdalomig mennyi változat! [...] Ha el tudsz vonatkozni mindattól a kellemes, vagy kellemetlen hatástól, melyet az élet dolgai, egyenként, egyéniségednek jelentenek: felismered a közös szépséget a hullámok játékában és tested fájásaiban és az események váltakozásában és érzéseid, gondolataid áramlásában és mindenben.”²²

Figyeljük meg a tünemények áramló, ismétlődő játékmozgását a költő verstükrében²³, ahol időmérték és ütemhangsúly is összecseng, találkozik:

<u>Nád</u> alól és <u>gőz</u> alól	– u – – – u –
<u>vízi</u> várból <u>nóta</u> szól,	– u – – – u –
<u>vízi</u> várban <u>zöld</u> kövön	– u – – – u –
<u>dalol</u> <u>Ung</u> király –	u u – u –
<u>Hall</u> ja kinn a <u>síma</u> rét	– u – u – u –
<u>Ung</u> királynak <u>énekét</u>	– u – u – u –
és <u>nótára</u> <u>hajladoz</u>	– – – u – u –
<u>lepke</u> és <u>fűszál</u> .	– u – u –

¹⁹ GADAMER: i. m., 155.

²⁰ Uo., 156.

²¹ Uo., 158.

²² WEÖRES Sándor: A teljesség felé: Az élet megértése, in Uő.: *Egybegyűjtött írások*, I. kötet, Budapest, Magvető, 1981, 659–660.

²³ WEÖRES Sándor: Rongyszőnyeg 69, in Uő.: *Egybegyűjtött írások* I., 407.

Az ereszkedő, trocheusi lejtésű sorok ütemnyomatékkal megerősített lüktetése a spondeusok nyugvó szakaszával váltakozik, ám az emelkedő zárlat minden sor végén meglebbenti a fátylat egy kissé. A sormetszetek minden sor második felét külön ritmusegységként különítik el. A rendre visszatérő tá-ti-tá itt inkább krétikus verslábként fogható fel,²⁴ ami tánclépéseivel körtáncba vonja a vízi világot és part menti rétet. A táncmozgás a hang-hullámok játékára, rezgésére keletkezik, felrajzolva a fátyolra a vízpart képét, a fátyol mögött pedig nem nehéz elképzelni a figyelő, ámuló, játékba feledkező költő arcát. Aki saját lényétől eloldódva verslénnyé változik, éppen csak annyira, hogy Ung királyként vagy Bóbitaként játszhasson tovább, lepke és fűszál, béka-hadak, sáska-hadak – angyalok körében. Mert „Isten játékaik vagyunk, és az van hozzá legközelebb, aki játszik”.²⁵

ABSTRACT

Being Involved About The (Childlike) Mode of Play

Play can be approached from several points of view. In pedagogical practice, its practicality and value of use are considered the most important. It is as if play could only be used for making education more effective and for refreshing our leisure activities. From a psychological point of view, it comes to the front mostly as the main force behind and as the indirect means of maturation and development, the image of play being emphatically personal. Hans-Georg Gadamer approaches from an ontological point of view; he examines the mode of existence of play as the basis of artistic activity, which goes beyond the personal, presupposes the independent existence of play and its appearance as subject, resulting in a multitude of formations, through the agency of persons. The creative play and the cultic playing activity of the child and the artist, and even God's creative "play" refers to the presence of something "more" that elevates play above practical goal orientations and thereby presupposes participation in the mystery of existence, i.e., at the child's level, being involved. The present essay explores all this by comparing classical and contemporary prose and poetry texts and observations, by assembling thoughts about play, following an associative play movement, in which the reader can meet, beside Gadamer and the Bible, thoughts and texts from Dezső Kosztolányi, Ottó Tolnai, Béla Hamvas, Sándor Weöres and Kata Nagy.

²⁴ A trocheusi hetes és ötös zárlatát csonka verslábként szokták értelmezni, ám az együtthangzás miatt itt inkább „krétikusról” van szó. A versláb a nevét egy kultikus krétai táncról kapta. SZEPES Erika – SZERDAHELYI István: *Verstan*, Budapest, Gondolat, 1981, 270–272, 286.

²⁵ HAMVAS Béla: *Paidokratia*, in Uő.: *A babérligetkönyv*, 88.